

<https://doi.org/10.62837/2024.9.449>

AFƏT İLYAS QIZI RƏFIYEVA

*Sumqayıt Dövlət Universiteti, Filologiya fakültəsi, Azərbaycan və xarici ölkələr
ədəbiyyatı kafedrası, Sumqayıt, Azərbaycan*
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3738-870X>
afat.rafiyeva@sdu.edu.az

ƏN YENİ DÖVR AZƏRBAYCAN ROMANINDA QARABAĞ MÜHARİBƏSİ MÖVZUSU XÜLASƏ

Bəşəriyyət tarixində elə bir əsr yoxdur ki, hansısa qanlı faciəyə şahidlik etməmiş olsun. Hər nə qədər ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət belə qanlı məqamların fəvqündə dayansa da, bu fəlakətlər incəsənətdən və onun qollarından, xüsusilə də, söz sənətindən yan keçməmişdir. Müharibələrin gətirdiyi fəlakətləri, ağrı və acıları duyan, hiss edən bəşər övladı duyğularını sözlər vasitəsilə kağıza tökmüş, bir-birindən maraqlı əsərlər ortaya çıxarmışdır. Bəşəriyyət tarixinə bəlli olan ilk böyük epik əsərlər Homerin “İliada” və “Odyssey”sı, qədim türk dastanları “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas”, Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si, Məhəmməd Füzulinin “Bəngü-Badə” poeması, “Beowulf haqqında” dastan və s. bu qəbildən olan əsərlərdir. Müasir Azərbaycan nəsrini iki Qarabağ müharibəsinə həsr olunmuş yüzlərlə böyük və kiçik həcmli belə əsərlərlə zəngindir. Xalqımız yaşadığı ağrı-acını qələmin gücü ilə dünyaya, qan yaddaşımıza yazmağa çalışıb. Məqalədə Birinci və İkinci Qarabağ müharibəsinə həsr olunmuş hekayə, povest və romanlar arasında fərqlər, süjet aləmi və tarixdən bədii təfəkkürə gedən yol izlənmişdir.

Açar sözlər: ədəbiyyat, nəsr, müstəqillik, insan, müharibə, sülh, fəlakət, səadət

ABSTRACT

THE TOPIC OF THE KARABAKH WAR IN AZERBAIJAN PROSE OF THE NEWEST PERIOD

Afat Ilyas Rafiyeva

There is no century in the history of mankind that has not witnessed some bloody tragedy. Although literature, culture and art stand above such bloody moments, these disasters did not escape art and its branches, especially the art of words. The human race, who felt and felt the disasters, pain and suffering caused by wars, put their emotions on paper through words, and produced interesting works from each other. The first great epic works known in the history of mankind are Homer's "Iliad" and "Odyssey", ancient Turkish epics "Kitabi-Dada Gorgud", "Manas", Nizami Ganjavi's "Khamsa", Mohammad Fuzuli's poem "Bangü-Bade", "Beowulf". about" saga, etc. works of this kind. Modern Azerbaijani prose is rich in hundreds of such works, large and small, dedicated to the two Karabakh wars. Our people tried to write the pain they experienced with the power of the pen to the world

and our blood memory. In the article, the differences between stories, narratives and novels dedicated to the First and Second Karabakh war, the world of plot and the path from history to artistic thinking have been traced.

Keywords: *literature, prose, independence, human, war, peace, disaster, happiness*

РЕЗЮМЕ
ТЕМА КАРАБАХСКОЙ ВОЙНЫ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПРОЗЕ
НОВЕЙШЕГО ПЕРИОДА

Афат Ильяс гызы Рафиева

Нет в истории человечества столетия, которое не было бы свидетелем какой-нибудь кровавой трагедии. Хотя литература, культура и искусство стоят выше таких кровавых моментов, эти бедствия не обошли стороной искусство и его отрасли, особенно искусство слова. Человечество, ощущавшее и ощущавшее бедствия, боль и страдания, вызванные войнами, выражало свои эмоции на бумаге посредством слов, создавало друг у друга интересные произведения. Первыми великими эпическими произведениями, известными в истории человечества, являются «Илиада» и «Одиссея» Гомера, древнетурецкие эпосы «Китаби-Дада Горгуд», «Манас», «Хамса» Низами Гянджеви, поэма Мухаммеда Физули «Бангю-Баде», «Беовульф». о "сагах" и т.п. произведения подобного рода. Современная азербайджанская проза богата сотнями подобных произведений, больших и малых, посвященных двум карабахским войнам. Наш народ силой пера старался записать пережитую им боль мир и наша кровная память. В статье прослежены различия между рассказами, повестями и романами, посвященными Первой и Второй Карабахской войне, миром сюжета и путем от истории к художественному мышлению.

Ключевые слова: *литература, проза, независимость, человек, война, мир, катастрофа, счастье*

Müharibə yaşadığı yerə ağrı-acı, fəlakət, qan gətirir. Müharibələr nəticəsində planetin sonu yaxınlaşır. Bunu yaxşı bilən insan yenə də əməlindən qalmır. Hələ əli daş tutan və onu rəqibinə yönəldən ilk insandan başlayaraq, günümüz texnologiyasının yüksək imkanlarına bələd olan müasir insan müharibənin gətirdiyi fəlakətlərin fərqi olub və olacaq. Tarixin qaranlıq səhifələrindən günümüzdə doğru bu fəlakətlər, nə qədər qərribə səslənsə də, ədəbiyyatın da hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir. Ədəbi nümunələrin əksəriyyəti müharibə qəhrəmanlarının şanına yazılsa da, tərifi üstünə tərifi səslənsə də, onu qələmə alanlar bilirdilər ki, parlayan hər zəfərin arxasında həyatı cəhənnəmə dönmüş minlərlə, milyonlarla insan var. Viktor Hüqo deyirdi: "Sülh bəşəriyyətin xilas, müharibə isə onun cinayətidir".

İstər Şərqlə, istərsə də Qərbdə ədəbiyyatının əsas mövzularından birinə çevrilən "hərb və sülh" mövzulu əsərlərin yazılmasının əsas məqsədlərindən biri və bəlkə də birincisi insanı müharibələrdən çəkəndirmək, sülhün bərqərar olacağı bir dünyada

yaşamağın gözəlliklərini insan oğlunun nəzərinə bir daha çatdırmaqdır. “Son vaxtlar müharibə ilə bağlı araşdırmaların çoxalması müharibənin hələ də aktual və nəşr üçün məşhur mövzu olduğunu xatırlatmağa xidmət edir. 1890-cı ildən bəri müharibə ədəbiyyatı ilə bağlı demək olar ki, 23.000 kitab, məqalə, dissertasiya və digər materiallar, eləcə də bir çox universitetlərdə və jurnal nömrələrində müharibəyə həsr olunmuş xüsusi yazılar nəşr edilir, ən çox da konfranslar təşkil olunur. Elmin meydana çıxmasından bir əsr sonra, xüsusən 1980-1990-cı illərdə getdikcə artan alimlər müharibə və ədəbiyyat haqqında ciddi şəkildə yazmağa başladılar və onların səyləri XXI əsrdə də davam etdi. Onların araşdırdığı müharibələr, ümumiyyətlə, hamıya yaxşı məlumdur” (*Tərc. -A.R.*) (Calloway, 2018).

Ernest Heminqueyin “Əcəl zəngi”, “Əlvida, silah”, Erix Mariya Remarkın “Qərb cəbhəsində təbəddülət yoxdur”, “Üç yoldaş”, Xalid Hüseyinin “Çərpələng uçuran”, “Min möhtəşəm günəş”, Nodar Dumbadzenin “Mən günəşi görürəm”, Qurban Səidin “Əli və Nino”, Markus Zuzakın “Kitab oğrusu”, Kurt Vonnequtun “Sallaqxana №5 və ya uşaqların səlib yürüşü”, Herta Müllərin “Nəfəs yelləncəyi”, Merri Enn Şeffər və Enni Berrouzun “Görnsi ədəbiyyat və kartof qabıqlarından hazırlanan piroq həvəskarları klubu”, Etqar Kerretin “Yeddi bəhrəli il: memuar”, Aqota Kristofun “Qalın dəftər”, Bernhard Şlinkin “Qiraətçi”, Lev Tolstoyun “Hərb və sülh”, Henrix Böllün “Qatar vaxtında gəldi”, Sven Hasselin “Cəbhə yoldaşları”, Vilhelm Quderianın “Bir əsgərin xatirələri”, Boris Posternakın “Doktor Jivaqo”, Mixayil Şoloxovun “Sakit Don”, “İnsanın taleyi” hekayəsi və s. kimi əsərləri oxucu diqqətini cəlb etmiş, dünyanın müxtəlif dillərinə tərcümə olunaraq sevilmişdir. Əsərlərin əksəriyyəti və onların müəllifləri Nobel kimi böyük mükafatlara layiq görülmüşdür. Bu əsərlər dünyanın böyük müharibələrinə və fəlakətlərlə yekunlaşan faciələrinə həsr olunub. Əsər qəhrəmanlarının keşməkeşli taleləri oxucunu biganə qoymamaqla yanaşı, müharibələrə qarşı dərin nifrət duyğularının yaranmasına yol açır. XX əsrin əsrin sonlarına doğru dünyanın hegemon dövlətlərindən SSRİ-nin dağılması, paralelində onun tərkibində olan “qardaş xalqların” həyatında öz dərin izlərini qoydu. Bir-birinin ardınca müstəqilliyini elan edən bu respublikalar müxtəlif müstəvilərdə bir-birlərinə qarşı torpaq idiaları irəli sürməyə başladılar. Bunlardan biri də hələ də dünyada əks-sədası davam edən, Azərbaycan-Ermənistan arasında olan və dünya birliyi tərəfindən yekdilliklə Azərbaycanın əzəli və əbədi torpağı kimi tanınan Qarabağ uğrunda gedən müharibə idi. 30 ildən çox davam edən və Azərbaycanın haqlı qələbəsi ilə yekunlaşan bu müharibə Azərbaycan xalqının tarixi ilə yanaşı, mədəniyyəti və incəsənətində də dərin izlər qoydu. Minlərlə itirilmiş canlarla yanaşı, doğma torpaqlarına, dədə-baba yurdlarına həsrət qalan insanlar bir baxımdan ağır-acılarını ədəbi nümunələrə tökməyə nail oldu. Ona görə də əminliklə deyə bilərik ki, son 30 illik tariximizdə Azərbaycan ədəbiyyatının bir əsas mövzusu olubdur – Qarabağ müharibəsi. Desək ki, qələm bu ağır haqqında hər şeyi yaza bilib, mövzu çox aydın və hərtərəfli işlənib bu yalan olar. Hər faciənin görünən və görünməyən tərəfi olur. Qorxmuşuq yazmağa, ya əsrin əvvəllərində müharibənin ilk

“raundu”nu uduzmaq utancının arxasına sığınmışıq, demək çətindir. Amma yazmışıq, dilimizin döndüyü, qələmimizin iz saldığı qədər, bəlkə də hayqırtımızın yetəcəyini ümid etdiyimiz qədər. “Fəryad poeziyası, haray ədəbiyyatı, Xocalı... qələm dirənməz yerlərə dirənibdi; nədən, niyə, necə yazmışıqsa, haralara çəkmişiksə də gəlib Qarabağda dayanmışıq. Bəzən iç senzurası qoymayıbdır. Acizlik durumu, yaşadığımız əskiklik kompleksi, yarımçıqlıq sindromu psixoloji baryerlər yaradıbdı. Poeziyanın səsi boğuq çıxıbdı. Roman qəhrəmanları içində boğulubdu, hekayə süjetləri çıxmaza düşüb və qurtula bilməyibdir... Uzun illərdir Azərbaycan ədəbiyyatına idrak, ədəbiyyatımız idraka gəlməyibdir” (Əlişanoğlu, 2020).

Ədəbi növlər yaşanan faktlara çevik reaksiya baxımından müxtəlif cür qruplaşır. Ən çevik reaksiya lirik növdən gəlir. Konkretlik, yığcamlıq, az sözlə çox fikir məqamında lirik növə üstünlük verilir. Təfərrüat, maraqlılıq, hadisələrə müxtəlif aspektlərdən münasibət bildirmək, ardıcılıq baxımından epik növün imkanları daha genişdir. Elə məhz bu səbəbdəndir ki, yuxarıda adlarını sadaladığımız dünya ədəbiyyatı incilərinin hamısı epik növdədir və ən balaca olanı da povestdir. XX əsrin sonlarında Azərbaycanda baş verən hadisələrə ən çevik reaksiya şairlərdən gəlmişdir. 1990-cı il 20 Yanvar hadisələri və ardından müstəqilliklə bərabər gələn müharibənin ağrı-acıları xalqın düşünən beyinlərini bir daha hərəkətə keçirmiş, mübarizə cəbhədə və ədəbiyyatda paralel şəkildə davam etmişdir. Ağır itkilərdən doğan iztirab, torpaq, yurd, vətən həsrəti minlərlə şeirin əsas mövzusunə çevirilmiş, xalq tarixi yaddaşını unutmamağa sövq etmişdir. Xalqımızın başına gələn müsibətlər ötən əsrdən ədəbiyyatımızda işlənmiş, qələmə alınmışdır. Lakin həmin əsərlərdə bu mövzu nisgillə qələmə alınmış, sonda bir ümidlə torpaqlarımızın geri dönəcəyinə arzu edilmişdir. Yeni dövr ədəbiyyatında 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra qələmə alınan əsərlərdə isə sonda ümidlər yox qalibiyyət vardır. “Sabir Rüstəmxanlının, Vahid Əzizin, Rafiq Yusifoğlunun, Abuzər Turanın, Nizami Muradoğlunun, Şahnaz Şahinin, Elnur Uğur Abdıyevin, Zeynal Vəfanın, Əlirza Həsərin və onlarca şairlərimizin yaradıcılığında bugünkü qalibiyyətimiz əks edildi” (Müs.Az.əd., 2016).

Nəsr nəzm qədər çevik olmadığı üçün, hətta bir neçə səhifəlik hekayənin yazılmasına aylarla vaxt sərf olunduğu üçün, yaşanan hadisələrə ən gec münasibəti də nəsr verir. Hətta hadisələrin üzərindən 100 ildən çox zaman keçəndən sonra yaşanmış hadisələrlə bağlı maraqlı nəsr əsərləri ortaya çıxır. Məsələn, dünya müharibələri zamanı yaşanmış müxtəlif hadisələrlə bağlı hələ bu gün də möhtəşəm əsərlər yazılır. Buna görə də, ötən əsrin sonlarında yaşanan hadisələrin yazıçılarımızda oyatdığı təəssüratlar illər sonra kağıza köçürülmüşdür. Nəsrə baş qəhrəmanın hamıya məlum tərcümeyi-halını və ya tarixi hadisələri olduğu kimi bədii düşüncəyə gətirmək qəbul ediləcək ədəbi prinsip deyildir. Bəzən hadisəni şişirtmək və ya əksinə əhəmiyyətini azaltmaq onu oxucu üçün daha oxunaqlı edir. Həm də unutmaq olmaz. Tarixi hadisə yaşanıb bitmiş və dəyişilməsi çətin olan gerçəkdir, faktdır. Lakin ona müraciət edən yazıçı insandır. Onun özünəməxsus düşüncəsi, mövqeyi, yanaşması var. Nəsrə baş verən hadisələrin birbaşa təsviri,

xarakterlərin daxili aləmi hadisələr əsasında öyrənilirdisə, süjet bütöv olmalı idisə, lirik nəsr hissi-emosiyalar, güclü romantik rəngarənglik, insan və onun taleyini, yaşantılarını əsərin mərkəzinə çevirmək, insanın daxili aləmini düşüncələr aləminin içərisindən çəkib göstərməyə nail oldu. Azərbaycanın müasir tarixində epoxal dönüş yaradan Vətən Müharibəsi bizim mədəniyyət düşüncəmizin başlıca strateji paradigmasını da müəyyən etdi: “bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin yürütdüyü böyük siyasətin qaçılmaz zərurəti kimi qalib Azərbaycanın qalib ədəbiyyatı, incəsənəti, elmi yaranmalı, ən mühüm ideoloji cinahlarda milli siyasətimiz və ədəbi-estetik mədəniyyətimiz çiyin-çiyinə dayanıb bir-birini gücləndirməyi bacarmalıdır. Xüsusilə bədii söz sənəti-ədəbiyyat özünü müasir tariximizin yetişdirdiyi, Qarabağı azad edən azərbaycanlıların ərənlük ruhunun köksündə hiss etməlidir. Vətən Müharibəsinin yaratdığı mənəviyyat bizim yeniləşmə təməlimizdir” (Ulusel, 2021).

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında müharibə mövzusunun əks etdirən zəngin və dolğun bir nəsr var. Onlar janr baxımından da rəngarəngdir: hekayələr, pirtçalar, povestlər, romanlar və s. Bu janrlar içərisində həcm, süjet baxımından ən geniş romeandır. Bəzən nəzəri ədəbiyyatda müharibə romanlarını ayrıca janr kimi verirlər. Fikrimizcə, müharibə romanı janr deyil, daha çox mövzu baxımından romanın bir növüdür. Fikrimizcə, müstəqillik dövrü romanında müharibə mövzusunda danışanda ilk növbədə, Aqil Abbasın “Dolu” romanına nəzər salmaq lazımdır. Əsər Qarabağda baş verən hadisələrdən bəhs edir. Roman humanist Azərbaycan əsgərinin döyüş yoluna həsr olunub. Əsərdə hadisələr 1990-cı illərin əvvəllərində cərəyan edir. Əsərin baş qəhrəmanı Drakon və Pələng ləqəbli döyüşçülərdir. Aqil Abbas təsvir etdiyi döyüşçüləri tarixi şəxsiyyətlər fonunda təsvir edir. Belə ki, döyüşçü Pələngə xalqımızın sevimli sənətkarı, dünya şöhrətli ifaçı Rəşid Behbudov tərəfindən xalq arasında namus və qeyrət, kişilik rəmzi sayılan papaq və xəncər hədiyyə olunur. Rəşid Behbudovun obrazının yaradılması bir tərəfdən əsərə tarixilik qazandırarsa, digər tərəfdən də onun Qarabağ hadisələrinin başlanğıcında xalqımıza göstərdiyi xidmətlər unudulmur, yazıçı tərəfindən minnət hissi ilə anılır. Əsərin sonunda sənətkarın hədiyyələrinin yoxa çıxması da maraqlı simvolik xarakter daşıyır. Bunu belə izah etmək olar: hələ də torpaqları işğal altında olan, qız-gəlinləri, qocaları, uşaqları əsirlikdə olan, minlərlə şəhidi, itkini olan millətin kişisinin başına papaq qoyub, belinə xəncər bağlama haqqı çatmır. Əsərdə həmçinin humanist, əsl Azərbaycan kişisinin xarakterik cizgilərini özündə daşıyan obrazlarla qarşılaşırıq. Əsir düşən erməni qızının zorlanmasına mane olan əsgər danlağa belə cavab verir: “Komandır, mən arvad davası eləmirəm, torpaq davası eliyirəm” (Abbas, 2008).

Bu silsilədən yazılmış romanlar içərisində komandır obrazının iki cür təqdimatı ilə qarşılaşırıq: mənəvi dünyası zəngin komandır və satqın, əxlaqsız, mənəviyyətsiz komandır. İkincilərə adətən Birinci Qarabağ müharibəsinə həsr olunmuş romanlarda rast gəlinir. “Birinci Qarabağ müharibəsinə əks etdirən roman

nümunələrində xain əsgər obrazlarının təsvir edilməsi ağır olsa da, reallığı əks etdirən həqiqətdir. Qarabağ mövzusunda qələmə alınmış romanlarda Azərbaycan əsgərinin xilaskar obrazı ilə yanaşı, Vətənin, xalqın mənafeyini öz şəxsi mənafeyinə qurban verən “adam”ların surətləri də müəlliflər tərəfindən ikrahla qələmə alınır” (Şərifova, 2022). Məsələn, Vüsal Nurunun “Qaraqaşlı”, Kamil Əfsəroğlunun “Çadır” və s. romanlar bu qəbildəndir. Birinci tipə isə adətən İkinci Qarabağ döyüşlərinə həsr olunmuş əsərlərdə daha çox rast gəlinir. Məsələn, Şərif Ağayarı “Komandır”, Güllü Məmmədovanın “Fatehlərin zəfəri”, Elçin Mehrəliyevin “Doxsanıncı illər” və s. əsərləri bu qəbildəndir. Bu romanlarda əsas mövzulardan biri də şəhidlik zirvəsinin ülviliyi, hər bir əsgər üçün bunun çox vacibliyi məsələsidir. Bəzi əsərlərdə canlandırılan obrazların bir qismi üçün şəhidlik ali məqamdır. Lakin bəziləri bunun boş şey olduğunu da düşünür. Əslində ulu babalarımızdan qalan “torpaq şəhid qanı ilə sulananda vətən olur” anlayışı vətənpərvər hər kəsin damarında dolanır. Bəziləri quru torpaq üçün can verməni qəbul etməzlər. Bir az çox və ya az torpaq nəyisə dəyişdirməz məntiqi və ya əslində məntiqsizliyi ilə yaşayırlar. Dünyada olan müharibələrin əsas səbəbləri daha çox torpağa sahib olmaq istəyidir. Əgər bir dövlətin ərazisində hamıya çatacaq qədər yer varsa, daha çox torpaq nə üçündür? Əslində sual ritorik səslənsə də bir cavabı var. İşğal olunmaq istənilən torpaqların resursları, daha çox varlanmaq istəyi bu müharibələrin əsl səbəbləridir. Qarabağ da dünyanın belə guşələrindəndir. Burada quru torpaq işğalçılara lazım deyildi. Elə ona görə də işğalın ilk günlərindən az qala torpağı da daşımılaraq aparılmışdır. Torpağın özünün olduğunu iddia edən millət niyə oranı viran etsin ki?! Əsl sahibləri geri dönmə kimi abadlaşdı və çiçəkləndi vətən torpağı. Qarabağ mövzusunda həsr olunmuş romanlar sadə məzmunu, anlaşılıqlı dili və tarixi həqiqətləri olduğu kimi əks etdirmələri ilə fərqlənirlər. “Qarabağ romanı mövzulu əsərlərdə başlıca xüsusiyyət isə “vaxt və məkan” anlayışıdır. Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzulu romanların oxunaqlı olmasına yol açan amillərdən biri də bu romanların xronotop mahiyyət daşımasıdır. Qarabağ müharibəsində məkan və zaman anlayışı informasiya xarakterlidir. Bu romanlarda istər zamanın, istərsə də məkanın təsviri oxucuda mövzunun ideyasını müəyyənləşdirmək də əsas rol oynayır” (Abdulla, 2020).

Birinci Qarabağ müharibəsinə həsr olunmuş əsərlərdə silahsız, ordusuz xalqımızın doğma torpaqlarımızdan yalın ayaqla çıxarılması, qarət olunması, vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi, müharibənin məişətdə yaratdığı problemlərdən danışılırsa, Vətən müharibəsinə həsr olunmuş əsərlərdə süjet tamamilə fərqlidir. İki müharibənin fərqli və oxşar tərəfləri var idi. Oxşar tərəflər bunlar idi ki, ermənilər həmişə “Böyük Ermənistan” yaratmaq arzusunda olublar. Onlar həmişə bizim olan hər şeyə sahib olmaq iddiasında olublar. Bunun üçün isə əl atmadıqları vicdansızlıq qalmayıb. Başqa bir oxşar məqam xalqın Qarabağ üçün bir yumruq kimi birləşməsidir. Xalq bir yumruq altında birləşmişdi. Amma fərqli vəziyyətlər də var idi: nə qədər çətin olsa da, qeyd edək ki, Birinci Qarabağ müharibəsində Qarabağ əhalisi silahsız vəziyyətdə acı sonunu bildikləri mübarizəyə qoşulmuşdurlar. İkinci

Qarabağ müharibəsində isə cənab Ali Baş Komandan İlham Əliyev müharibənin, ordumuzun ən böyük dəstəkçisi idi. Artıq ermənilərin qarşısında nizami, yüksək texniki avadanlıqlarla təchiz olunmuş, yüksək ixtisaslı zabit heyətinə sahib Azərbaycan ordusu dayanmışdı. Bunun nəticəsi idi ki, Azərbaycan ordusu qələbə qazandı, tariximiz yenidən yazıldı. Bütün dünya qısa müddətdə başa çatmış və torpaqlarımızın azad olunması ilə yekunlaşan bu müharibədən danışıq. Dünyanın müxtəlif yüksək ixtisaslı hərbiçilər yetirən hərbi məktəblərində bu fenomen dərslərlərə salınıb tədris olunur. Ötən əsrin sonlarından günümüzdə kimi, Azərbaycan yazıçıları əsərlərində əlbəttə ki, içərisində yer aldığımız vəziyyətlə bağlı olaraq, müharibə və sülh probleminin üzərindən sükutla keçməmişdir. İstər Birinci Qarabağ müharibəsinə, istərsə də 44 günlük Vətən müharibəsinə həsr olunmuş yüzrlə nəzm və nəsr əsərinin yer aldığı zəngin ədəbi irs ortaya çıxmışdır. Bəzi əsərlərdə müharibə fəlakətinin ölkə ilə yanaşı, fərdə vurduğu sağalmaz yaralardan bəhs edilir. Bu əsərlər dərin yüklü olduğu üçün psixoloji əsərlər hesab edilir. Psixoloji əsərlərdə baş qəhrəmanı müharibənin həyatını dəyişdirdiyi insanlardır. Yazıçılar bu obrazların başına gələn fəlakətləri lənətləyərək, birbaşa şəkildə dünyanın bəlası olan müharibələrə qarşı həssas sənətkar mövqeyi nümayiş etdirirlər. Müharibə bəşəriyyətin ən böyük bəlasıdır. O, ən nəhayətində, cəmiyyətin sonunu gətirir. Bunu duyan sənətkarlar isə əslində bəşəriyyəti müharibələrdən uzaq durmağa çağırır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abbas A. Dolu (roman). Bakı: Təhsil, 2008, 254 s.
2. Abdulla K. Müharibə və onun ədəbi-bədii əks-sədasi // Ədəbiyyat qəzeti, 2020, 17 oktyabr, № 46, s. 6
3. Əlişanoğlu T. Qalibiyyət və ədəbiyyatın dərsləri (Zəfər günü tezləri). // Ədəbiyyat qəzeti, 2020, 12 dekabr, s. 14-15
4. <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199791279/obo-9780199791279-0004.xml>
5. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə, I c., Bakı: Elm və təhsil, 2016, 800 s.
6. Şərifov A. Yaddaşın dumanlı ləkələri// Qarapapaqlar dərgisi, 2011, 24 aprel, №46, s.50-55
7. Şərifova S. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunun əks etdirən əsərlərin janrı xüsusiyyəti, problematikasi, obrazları və bədii dili. Bakı: Elm və təhsil, 2022, 443 s.
8. Ulusel R. Vətən müharibəsi və ədəbiyyatda milli özünüdərk problemi. Bakı: Elm və təhsil, 2021, 11s.

Rəyçi: dos. Cümənov Dəyanət Almas oğlu